

УДК 340.12+1:316.3

І. І. Коваленко, кандидат філософських наук, доцент

ПРО ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Проаналізовано особливості громадянської культури в її співвідношенні з громадянською свідомістю та громадянськістю. Показано типологію громадянської культури та її роль у розвитку демократичної держави.

Ключові слова: громадянська культура, громадянська свідомість, правова культура.

Дослідження громадянської культури є **актуальним** суспільствознавчим завданням, адже сьогодні в українському соціумі відчутна потреба у духовному оздоровленні, відродженні та пошуку цивілізаційних орієнтирів розвитку. Розвиток правової культури українців, реформування правової системи, активізація громадянського діалогу є запорукою позитивного перебігу трансформаційних процесів і сприяють досягненню стабільності, зміцненню громадянського суспільства та правової держави.

Значення розвитку громадянської культури підсилюється ще й у зв'язку з тим, що на сучасному етапі в українському суспільстві виявилися суттєві суперечності та конфлікти. За таких умов відчувається потреба у запобіганні соціальної деструкції, ідейної конфронтації та дезорганізації суспільного життя. У теперішній час розвиток громадянської культури, утвердження нових громадянських цінностей ще не сягнули рівня, який дозволив би українському суспільству в його подальших демократичних перетвореннях нівелювати негативні та деструктивні вияви. Отже, створення нових базових цінностей стало б необхідним внеском у духовне оздоровлення українського суспільства.

Ступінь розроблення проблеми. Громадянська культура є передусім об'єктом соціально-філософського знання, що постійно поповнюється новими даними у зв'язку з високою соціокультурною динамікою. Проблема взаємовідносин між людиною, суспільством та державою традиційно перебуває у центрі уваги філософів, хоча вітчизняні дослідження феномена громадянської культури з'явилися порівняно нещодавно. Аналіз існуючої літератури показує, що у вітчизняній науці на сьогодні ще відсутня цілісна концепція громадянської культури. У більшості праць громадянська культура не є самостійним об'єктом, а розглядається у контексті проблем громадянського суспільства [1–5].

Вивченню становлення та розвитку громадянської культури приділено певну увагу й у сучасній російській гуманітаристиці [6–10]. Накопичений теоретичний та емпіричний матеріал потребує подальшого вивчення, систематизації та узагальнення. Головною *метою* цієї статті є теоретичний аналіз громадянської культури в її співвідношенні з громадянською свідомістю та громадянськістю, а також показ місця і ролі громадянської культури у житті демократичного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Динамічні процеси включення України у світове співтовариство спричинили суттєві соціокультурні та політико-правові зміни усередині суспільства. Зокрема, набула великої популярності ідея громадянського суспільства як форми співіснування держави та суспільства, що сприяє повнішому розкриттю особистісного потенціалу громадян.

У суспільствознавчій традиції феномен громадянського суспільства пов'язаний передусім не з політичними, а із загальнокультурними відчуттями, а також з відносинами міжособистісної довіри, терпимості, поваги до інтересів інших індивідів [11; 12]. Тому громадянське суспільство виконує роль регулятора соціальних інтересів і виступає потужним чинником забезпечення консенсусу в суспільстві. Це можливо завдяки певним основоположним принципам співіснування, дотримання законності та загальнолюдських цінностей, що у свою чергу відображається у понятті громадянської свідомості.

Громадянська свідомість – це результат усвідомлення існуючих відносин між суспільством, людиною та державою з точки зору демократичних цінностей, ідеалів, прав і свобод, що регламентуються прийнятими у даному суспільстві принципами та нормами. Громадянська свідомість слугує виразником духовного стану суспільства, в якому демократичні норми та цінності складають фундамент його життєдіяльності.

Серед головних функцій громадянської свідомості слід відмітити регулятивно-нормативну, координуючу, виховну, комунікативну тощо; всі вони взаємозв'язані відношенням доповнювальності. Суттєва відмінність функцій громадянської свідомості від схожих функцій держави полягає у тому, що перші не є жорстко регламентованими, не виражені у законах, актах, правилах та вимогах, а також не мають конкретних адресатів та закладів, де їх реалізують.

Громадянська свідомість є історично зумовленою і являє собою духовну діяльність у різноманітних формах. У її основі лежить певна ідея, яка характеризує особливості даного суспільства. Суттєвими характеристиками громадянської свідомості є: здатність до оновлення та саморегуляції, що є можливими завдяки адаптаційним та модифікаційним процесам у царині цінностей, норм та нових потреб суспільства; активний характер, що виявля-

ється у потужному впливі на суспільні перетворення, пов'язані з системою самосвідомості та життєзабезпечення суспільства, а також з уявленнями людей про громадянську активність, відкритий характер і постійна готовність до сприйняття нових конструктивних ідей.

З юридичної точки зору поняття громадянської свідомості передбачає передусім політико-правові відносини між особистістю та суспільством, у яких особистість характеризується усвідомленням приналежності до даної держави і підпадає під дію законів цієї держави, що закріплюється у правовому статусі громадянина. Наявність взаємних прав і обов'язків сторін становить зміст стійкого політико-правового зв'язку особистості та держави.

Структурними елементами громадянської свідомості є зв'язані в одну систему соціально-політичні, релігійні, моральні, правові, економічні та інші норми, правила, принципи і вимоги. Стабільність демократичного суспільства забезпечується готовністю членів суспільства жити в умовах соціальних свобод, громадянською зрілістю та громадянською відповідальністю, які у свою чергу визначаються рівнем громадянської свідомості індивідів.

Подальший розвиток знання про взаємодію суспільства і держави закономірно передбачає осмислення поняття громадянськості. У науковій літературі репрезентовано доволі широкий спектр взаємодоповнюючих тлумачень громадянськості: психологічне (відчуття себе громадянином, повноправним членом суспільства), етичне (вища чеснота вільного та повноправного учасника суспільства), діяльнісне (свідоме активне та ініціативне залучення у справи спільноти, особливо у сфері політики). Іван Ільїн, зокрема, вважав, що громадянськість пов'язана зі справжнім державним настроєм душі, коли громадянин сприймає свою батьківщину як живу правову єдність, а всі державні справи сприймаються як його власні, причому інтереси самих громадян водночас включені в інтереси держави у цілому [13, с. 264–266].

При розгляді громадянськості суттєве значення має здатність людей розпоряджатися та користуватися наданими їм правами. Громадянськість передбачає певні обмеження, спричинені можливостями та потребами держави і суспільства. Співвідношення дійсного і можливого складає суспільну міру громадянської зрілості.

Однією з найважливіших інтегративних ознак громадянськості і критерієм її сформованості є наявність громадянської позиції на основі усвідомлення власних інтересів та поєднання їх із суспільними вимогами. Громадянськість не тільки формується під впливом загальної культури суспільства, а й обумовлює її особливості. Свідомість та активність особистості виступають найважливішими характеристиками громадянської культури.

Громадянська культура розуміється як органічна єдність політичних, правових, етичних, естетичних та культурних цінностей, що сприяють усвідом-

ленню людиною її прав і обов'язків перед суспільством та державою й утворюють цілісний культурний образ громадянина. Громадянська культура віддзеркалює все розмаїття суспільного життя і суттєво впливає на утвердження соціального статусу громадянина. Громадянська культура є більш широким поняттям, ніж політико-правова культура, і виражає ступінь зрілості суспільства, здатність його долати соціальні суперечності у межах дотримання загальногромадянських інтересів шляхом діалогу, консенсусу та співробітництва.

З другого боку, громадянська культура може бути зрозуміла як притаманний даному суспільству образ думок та образ дій, що регулюють взаємовідносини громадянина і держави, а також громадян та їх об'єднань між собою. Як зазначає В. Мехедов, «гражданская культура – это совокупность поведенческих моделей граждан данного государства, а также ценностей и идей, отражающих эти взаимоотношения, особенности общества» [14, с. 47].

Громадянська культура типологізована залежно від ставлення до верховної влади у державі і відповідно передбачає такі різновиди: парохіальна (прихідська), підданська та активістська. Основою такої класифікації стали виділені Максом Вебером моделі панування (традиційна, харизматична та раціонально-легальна) [15].

Залежно від пріоритетних цінностей громадянська культура класифікована на відповідні типи: етатистська, автократична та демократична [14, с. 48]. Згідно з таким підходом у понятті громадянської культури відбито її суттєві ознаки, а саме – розуміння її як сукупності поведінкових моделей громадян на основі пануючих у суспільстві ідей та цінностей.

Етатистська громадянська культура передбачає пріоритет цінностей держави над інтересами її громадян та виправдовує втручання держави в усі сфери життєдіяльності суспільства та приватне життя громадян. Таке втручання призводить до обмеження природних прав особистості. Етатистська громадянська культура спирається на патерналістську психологію громадян і веде до втрати громадянами ініціативи, самостійності, а також формує байдужість до справ держави.

Автократична громадянська культура спирається на норми поведінки громадян, які поважають авторитет влади та її носіїв і визнають необмеженість влади однієї особи чи групи осіб. З одного боку, визнаються авторитет влади і готовність громадян підкорятися, а з другого – автократична громадянська культура передбачає контроль влади над діяльністю та еспектаціями громадян. Система управління прагне усунути індивідуальність, а права і свободи громадян реалізуються лише тією мірою, якою це є вигідним для влади.

Демократична громадянська культура формується у правовій державі та громадянському суспільстві, де визнаються пріоритет прав і свобод особистості, а також повага до законів. Культуру даного типу визначають такі

цінності: визнання самоцінності людського життя, терпимість до інших точок зору в питаннях суспільного життя; верховенство права, рівність усіх громадян перед законом, демократичний контроль за владою, дотримання державою і громадянами взаємних прав та обов'язків тощо.

Подальше вивчення типів громадянської культури спонукало дослідників до висновку про те, що у чистому вигляді виокремити один із перелічених типів громадянської культури є проблематичним. У зв'язку з цим у науковій літературі означено так званий змішаний тип громадянської культури, який передбачає сполучення якостей, притаманних раніше виділеним типам. Це означає, наприклад, що «активний громадянин сохранияет свои традиционалистские, неполитические связи, равно как и свою более пассивную роль подданного» [12, с. 125].

Висновки. У понятті громадянської культури акумульовано поняття громадянської свідомості та громадянськості, а сама громадянська культура характеризує соціального суб'єкта як індивіда, котрий має чіткі уявлення про шляхи розвитку держави та суспільства, усвідомлює свою відповідальність перед ними, а також бере дієву участь у функціонуванні всієї системи на основі пріоритету загальнолюдських цінностей, ідей правопорядку та свободи. Дослідження громадянської культури дає змогу глибше пізнати суспільство та зміни в його розвитку. Громадянська культура також вбирає в себе головні світоглядні та поведінкові механізми і відображає інтереси та особливості буття різних соціальних груп. Громадянська культура демократичного типу визначається як певна системна якість, інтегративна характеристика елементів та взаємодій, спрямованих на розвиток та зміцнення громадянських засад.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барановський Ф. В. Європейська інтеграція та демократичний розвиток України: концептуальний аналіз взаємовпливу : монографія / Ф. В. Барановський ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослід. ім. І. Ф. Кураса. – Луганськ : Елтон-2, 2007. – 407 с.
2. Демократичні цінності, громадянське суспільство і держава: матеріали XIII Харк. міжнар. Сковородинівських читань, м. Харків, 30 верес. – 1 жовт. 2005 р. / голова ред. кол. О. М. Кривуля ; Харк. міське т-во «Філософська освіта», Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, Харк. екон.-прав. ун-т, Нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ТОВ «ПРОМЕТЕЙ-ПРЕС», 2005. – 328 с.
3. Сибиряков С. О. Громадянська культура державних службовців як чинник демократизації українського суспільства : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / С. О. Сибиряков ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2010. – 20 с.
4. Демічева В. В. Правова свідомість як елемент правової системи в умовах демократичного розвитку України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. В. Демічева ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2007. – 192 с.

5. Данилюк Л. М. Національно-політична свідомість суспільства і формування особистості: дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Л. М. Данилюк; Переяслав-Хмельн. держ. пед. ін-т ім. Г. С. Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 1999. – 170 с.
6. Петренко Н. С. Права человека с позиций коммунитаризма и либерализма / Н. С. Петренко // Филос. науки. – 2000. – № 3. – С. 33–39.
7. Романович Н. А. Демократические ценности и свобода «по-русски» / Н. А. Романович // Социолог. исслед. – 2002. – № 8. – С. 45–55.
8. Чиркин В. Е. Общечеловеческие ценности и российское право / В. Е. Чиркин // Обществ. науки и современность. – 2001. – № 2. – С. 64–76.
9. Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Р. Арон. – М.: Прогресс: Универс, 1993. – 660 с.
10. Ильин М. В. Две стороны одной медали: гражданское общество и государство / М. В. Ильин, Б. И. Коваль // Полит. исслед. – 1999. – № 1. – С. 193–201.
11. Гражданское общество: истоки и современность / под ред. И. И. Кального. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2000. – 255 с.
12. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Полит. исслед. – 1992. – № 4. – С. 122–134.
13. Ильин И. А. Путь духовного обновления / И. А. Ильин // Ильин И. А. Путь к очевидности. – М.: Республика, 1993. – С. 247–269.
14. Гражданское общество и гражданин / под ред. В. Д. Мехедова. – Брянск: Изд-во БГУ, 1998. – 156 с.
15. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер // Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990. – С. 678–681.

О НЕКОТОРЫХ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ ИССЛЕДОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Коваленко И. И.

Проанализированы особенности гражданской культуры в ее соотношении с гражданским сознанием и гражданственностью. Показаны типология гражданской культуры и ее роль в развитии демократического государства.

Ключевые слова: *гражданская культура, гражданское сознание, правовая культура.*

ON SOME THEORETICAL ASPECTS OF THE STUDY OF CIVIC CULTURE

Kovalenko I. I.

This article describes the features of civic culture and its correlation with civil consciousness and citizenship. Shows a typology of civil culture and its role in the development of a democratic state.

Key words: *civic culture, civic consciousness, legal culture.*

